

УДК 343.296

ОСОБЛИВОСТІ ПРЕДМЕТА ДОКАЗУВАННЯ ЩОДО ЦИВІЛЬНОГО ПОЗОВУ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

Воробйова І.А., здобувач
 Інститут права імені Володимира Сташиса
 Класичного приватного університету

У статті автор досліджує особливості предмета доказування щодо цивільного позову у кримінальному судочинстві України. З'ясовує сутність предмета доказування щодо цивільного позову й наводить визначення самого предмета доказування щодо цивільного позову у кримінальному провадженні. Критично проаналізовано наявні праці вчених із зазначеної проблеми крізь призму їхньої наукової та практичної цінності. Розглядається дія принципу публічності в аспекті інституту цивільного позову й обов'язків його доказування. Не підтримано думку вчених щодо доцільності існування загального та спеціального предметів доказування, зокрема щодо цивільного позову, оскільки конструкція ст. 91 Кримінального процесуального кодексу України за своїм змістом уже охоплює перелік обставин, які підлягають доказуванню, і в обґрунтування цивільного позову. Наведено аргументи на користь зміни редакції п. 3 ч. 1 ст. 91 Кримінального процесуального кодексу України в тій частині, що поряд із доказуванням розміру та виду шкоди також є доцільним доведення даних про особу, яка підлягає залученню як цивільний відповідач і здатна нести майнову відповідальність за шкоду, заподіяну злочином. Повне визначення саме таких обставин і становить особливості предмета доказування щодо цивільного позову у кримінальному процесі.

Ключові слова: предмет доказування, цивільний позов, шкода, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач, кримінальне провадження.

В статті автором досліджуються особливості предмета доказування гражданского иска в уголовном судопроизводстве Украины. Выясняется сущность предмета доказування гражданского иска и приводится определение самого предмета доказування в отношении гражданского иска в уголовном судопроизводстве. Критически анализируются существующие работы ученых по данной проблеме сквозь призму их научной и практической ценности. Рассматривается действие принципа публичности в аспекте института гражданского иска и обязанностей его доказування. Не поддерживается мнение ученых о целесообразности существования общего и специального предметов доказування, в частности в отношении гражданского иска, поскольку конструкция ст. 91 Уголовного процессуального кодекса Украины по своему содержанию уже охватывает перечень обстоятельств, подлежащих доказуванню и в обоснование гражданского иска. Приводятся аргументы в пользу изменения существующей редакции п. 3 ч. 1 ст. 91 Уголовного процессуального кодекса Украины в той части, что наряду с доказуванням размера и вида вреда, причинённого преступлением, также целесообразно доказування данных о лице, которое подлежит привлечению в качестве гражданского ответчика и способно в силу закона нести имущественную ответственность за ущерб, причинённый преступлением. Установление именно таких обстоятельств и составляет особенность предмета доказування по гражданскому иску в уголовном процессе.

Ключевые слова: предмет доказування, гражданский иск, ущерб, потерпевший, гражданский истец, гражданский ответчик, уголовное производство.

Vorobyova I.A. FEATURES OF THE SUBJECT OF PROOF A CIVIL ACTION IN THE CRIMINAL PROCEEDINGS OF UKRAINE

In this article, the author examines features of the subject of proof a civil action in the criminal proceedings of Ukraine. We study the essence of the object of proof a civil action and proposes a definition of the subject of proof concerning the civil action in criminal proceedings. Critical analysis of the existing work of scientists on this issue through the prism of their scientific and practical value. We consider the principle of publicity in the aspect of the institution of civil action and duties of its proof. In the paper not supported the opinion of scientists on the advisability of the existence of the general and special subjects of proof, in particular with regard to the civil action, because the structure of Art. 91 of the CPC of Ukraine in its content has expanded to include a list of circumstances that must be proved in support of the civil action. The author presents arguments in favor of changing the wording of the existing item 3 p. 1 by Art. 91 of the CPC of Ukraine in the part that, in addition with proving the amount and type of damage caused offense also advisable to proof of data about the person that is to be brought as a civil defendant and able by law to bear financial responsibility for damage caused by crime. The establishment of such circumstances and it is a feature of the subject of proof in a civil action in the criminal process.

Key words: subject of proof, civil action, damage, victim, civil plaintiff, civil defendant, criminal proceeding.

Постановка проблеми. За справедливим твердженням учених, доказування є фундаментальною категорією науки кримінального процесу. Завдання процесу доказування, незалежно від стадії кримінального процесу, полягають у забезпеченні доведеності винуватості або невинуватості особи в учинен-

ні кримінального правопорушення шляхом установлення обставин, визначених у ст. 91 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України). Однак наведення у КПК України вичерпного переліку обставин, що підлягають доказуванню, а також покладення обов'язків доказування на відповідне

коло суб'єктів (ст. 92 КПК України) не вирішують усіх наявних проблем слідчої та судової практики. До цього часу мають місце недоліки правозастосування в діяльності слідчих, прокурорів і суду, пов'язані із застосуванням такого міжгалузевого інституту, як цивільний позов. Особливість функціонування цивільного позову у сфері кримінального судочинства пов'язана з тим, що значну частину його положень регламентовано у ЦПК України. Також проблемність розглядуваного питання посилюється фактом відносно нещодавнього запровадження в Україні змагальної форми кримінального процесу на досудовому етапі кримінального провадження.

Ступінь розробленості проблеми. Класичними працями з теорії доказів, які створили основне підґрунтя для подальших досліджень з указаної проблеми в науці кримінального процесу, прийнято вважати роботи В.Д. Арсенєва [1], Р.С. Белкіна [2], А.Р. Белкіна [3], Ю.М. Грошевого [4], Г.Ф. Горського, Л.Д. Кокорева [5], П.А. Лупінської [6], С.М. Стахівського [7], М.М. Михеєнко [8], С.А. Шейфера [9] та ін. Крім того, особливості предмета доказування щодо цивільного позову вже ставали предметом окремих наукових досліджень у працях Б.Л. Ващук [10], Т.Р. Галімова [11], Н.С. Кравченка [12], В.Т. Нора [13], О.В. Рибалки [14], Т.А. Славгородських [15], О.Г. Фіногенова [16] й ін. Однак постійні зміни та доповнення до процесуального законодавства, а також аналіз потреб практики свідчать про необхідність проведення комплексного наукового дослідження особливостей предмета доказування щодо цивільного позову у кримінальному судочинстві.

Мета статті полягає в комплексному дослідженні особливостей предмета доказування щодо цивільного позову у сфері кримінального судочинства. Відповідно до поставленої мети, необхідно вирішити такі завдання: з'ясувати сутність і поняття предмета доказування щодо цивільного позову у кримінальному провадженні й установити сукупність елементів предмета доказування щодо цивільного позову.

Виклад основного матеріалу. На думку С.М. Стахівського, коло фактичних обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, крім норм КПК України, також визначається нормами Кримінального кодексу України (далі – КК України), зокрема положеннями його загальної частини, які встановлюють підстави кримінальної відповідальності, розкривають зміст найбільш важливих кримінально-правових понять (вина, співучасть, стадії вчинення злочину, обставини, що обтяжують чи пом'якшують покарання) тощо, а також статтями особливої частини КК України, де формулюються ознаки конкретних складів злочинів. Спираючись на всі ці норми й використовуючи категорії, що вироблені теорією і практикою застосування КК України, кримінальне процесуальне законодавство визначає предмет доказування та його структуру [7, с. 22].

Так, п. 3 ч. 1 ст. 91 КПК України передбачено, що серед іншого у кримінальному

провадженні підлягають доказуванню вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

Одночасне вирішення в межах кримінального провадження й цивільного позову має низку суттєвих переваг, спрямованих на посилення захисту прав громадян і юридичних осіб, котрі зазнали шкоди від злочину. Певною мірою це сприяє більш повному доказуванню підстав і розміру заподіяної шкоди, а також виявленню осіб, які несуть цивільно-правову відповідальність за заподіяння шкоди. Виключається дублювання в роботі судів і можливість винесення суперечливих рішень із одних і тих самих питань, що, у свою чергу, заощаджує час і кошти держави. До того ж потерпілий від злочину звільняється від необхідності двічі брати участь у судовому розгляді й, відповідно, зазнавати додаткового хвилювання, викликаного дослідженням обставин скоєного злочину [17, с. 3].

На думку Б.Л. Ващук, доказування підстав існування цивільного позову у кримінальному провадженні є публічно-правовим обов'язком органу досудового розслідування. Водночас КПК України повинен передбачати й конкретні гарантії цієї доказової діяльності, а це є можливим лише завдяки законодавчому визначенню групи обставин, які мають значення для правильного вирішення цивільного позову та доказування яких необхідне в кожному випадку провадження стосовно останнього [10, с. 5, 17]. У цьому контексті доцільно згадати думку Я.О. Клименка, котрий зазначив, якщо в цивільному процесі відмова позивача від позову тягне за собою закриття провадження в справі, то в кримінальному процесі припинити провадження за цивільним позовом органи, які ведуть процес, не можуть, адже доказування характеру й розміру шкоди, заподіяної злочинцем, відповідно до ст. 91 КПК України, входить до переліку обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні [17, с. 6]. На інший бік принципу публічності щодо процесу доказування підстав і розміру цивільного позову вказує О.Р. Мала, а саме: якщо в цивільному процесі обов'язок доказування лежить на стороні, яка посилається на ті чи інші обставини як на підстави своїх вимог чи заперечень, то в кримінальному процесі обов'язок доказування характеру матеріальної шкоди, її розміру, підстав цивільного позову покладається на органи, що провадять кримінальний процес [18, с. 217]. Однак зміст чинної редакції ст. 92 КПК України «Обов'язок доказування» не є таким однозначним щодо ролі потерпілого та цивільного позивача в доведенні виду й розміру шкоди. Крім того, ст. 61 КПК України визначає, що цивільний позивач користується правами й обов'язками, передбаченими у КПК України для потерпілого в частині, яка стосується цивільного позову. Зрозуміло, що вказане питання (обов'язок доказування) потребує свого окремого дослідження, однак, урахувавши завдання кримінального судочинства та наявність стадійної будови кримінального процесу, ми вважаємо, що на потерпілого (цивільного позивача) може бути покладено лише обов'язок «активного спри-

яння доказуванню» підстав і розміру цивільного позову, а не «обов'язок доказування». Оскільки вказані суб'єкти хоча й належать до сторони обвинувачення, однак під час досудового розслідування не наділені всіма процесуальними засобами збирання та перевірки доказів, як це передбачено для слідчого й прокурора.

Розкриваючи сутність предмета доказування за цивільним позовом у кримінальному процесі, Т.Р. Галімов визначає предмет доказування як систему обставин, що є підставою для безпосереднього застосування норм матеріального та процесуального права при вирішенні цивільного позову. У зв'язку з цим предмет доказування щодо цивільного позову у кримінальному провадженні становлять усі обставини, які свідчать про заподіяння безпосередньо злочином фізичної, майнової й/або моральної шкоди громадянину або юридичній особі та необхідні для правильного і швидкого розгляду та вирішення судом цивільного позову, повного й своєчасного виконання вироку суду в частині цивільного позову, а також обставин, що свідчать про добровільне відшкодування заподіяної злочином шкоди на досудових стадіях кримінального судочинства з урахуванням уже висунутого потерпілим або можливого цивільного позову з метою відновлення прав і законних інтересів потерпілих від злочину осіб [11]. Наведене твердження автора є слушним і заслуговує на підтримку, оскільки предметом доказування щодо цивільного позову є коло обставин, які впливають із загального предмета доказування, установленого положеннями ст. 91 КПК України.

Однак спроби вчених визначити коло обставин, що підлягають доказуванню щодо цивільного позову у кримінальному провадженні, виявилися не таким однозначним, як визначення самого поняття предмета доказування. Наприклад, Т.А. Славгородських у своєму дисертаційному дослідженні (2003 р.) до цього переліку обставин зараховує таке: наявність шкоди, заподіяної фізичній чи юридичній особі або їхньому майну, її характер; наявність причинового зв'язку між діями (бездіяльністю) обвинуваченого в учиненні злочину й заподіяною шкодою; розмір заподіяної шкоди; ступінь вини заподіявача шкоди; майновий стан обвинуваченої особи, котра може бути залученою по справі як цивільний відповідач; наявність майна, на яке може бути звернено стягнення [15]. Майже тотожного висновку щодо переліку обставин, які підлягають доказуванню, доходить і Б.Л. Ващук (2006 р.), котра пропонує в окремій нормі КПК України визначити предмет доказування щодо цивільного позову й зарахувати до нього такі обставини: 1) подію злочину, якою заподіяно шкоду і з приводу якої ведеться кримінальне переслідування у справі; наявність шкоди, заподіяної особі, питання про відшкодування якої ставиться в цивільному позові; причиново-наслідковий зв'язок між подією злочину, з приводу якої ведеться кримінальне переслідування в цій кримінальній справі, та шкодою, питання про відшкодування якої в ньому ставиться; вина безпосереднього за-

подіявача шкоди в її виникненні; 2) обставини, що виключають можливість провадження щодо цивільного позову; 3) негативна поведінка потерпілого, якщо вона зумовила заподіяння або збільшення розміру заподіяної злочином шкоди; 4) розмір шкоди, яка підлягає відшкодуванню за цивільним позовом; 5) особа, котрій злочином заподіяно шкоду, й особа, яка буде нести матеріальну відповідальність за заявленим цивільним позовом [10, с. 7]. Уважаємо таке твердження в авторефераті Б.Л. Ващук скоріше формальним, ніж логічним; таким, що скоріше спрямовано створити уявлення про наукову новизну роботи, ніж має практичну та наукову цінність, у зв'язку з чим обґрунтуємо свою позицію більш детально. Так, по-перше, визначення окремої статті щодо предмета доказування цивільного позову й без того ускладнить практику застосування норм КПК України і створить таку обставину, коли в кодексі будуть водночас «загальний» і «спеціальний» предмети доказування (наприклад, ст. 91 і ст. 91-1 щодо цивільного позову). По-друге, указане твердження Б.Л. Ващук містить здебільшого дублювання вже наявних положень предмета доказування, зокрема таких його пунктів, як події кримінального правопорушення (п. 1 ч. 1 ст. 91), вид і розмір шкоди (п. 3 ч. 1 ст. 91), обставини, які характеризують особу обвинуваченого (п. 4 ч. 1 ст. 91), та обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання (п. 5 ч. 1 ст. 91). Зазначимо, що автор їх лише «називає» по-іншому. Однак у цій законодавчій пропозиції є і раціональна думка, зокрема необхідність доповнення предмета доказування з'ясуванням обставин про те, яка конкретно особа буде нести матеріальну відповідальність за заявленим цивільним позовом. Отже, дотримуючись вимог юридичної техніки й урахуваючи необхідність позбутися внутрішніх суперечностей у висунутій гіпотезі, на нашу думку, доповненню в законі підлягає не вся стаття, що визначала б коло обставин предмета доказування щодо цивільного позову, а лише один пункт ч. 3 ст. 1 91 КПК України. Відповідно, нова редакція вказаного пункту повинна виглядати так: «... вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, особа, яка буде нести матеріальну відповідальність за заявленим цивільним позовом, а також розмір процесуальних витрат». Більше, на наше переконання, жодних доповнень до КПК України не потрібно, урахуваючи предмет нашого дослідження.

Схожої позиції дотримується і Т.Р. Галімов, зазначаючи, що значна сукупність обставин, що належать до предмета доведення в частині цивільного позову, виконує додаткову (допоміжну) роль щодо обвинувачення. До їх переліку доцільно зарахувати таке: 1) обставини, що вказують на особу, яка може бути визнана цивільним позивачем, і особу, яка може бути визнана як цивільний відповідач; 2) обставини, що характеризують вину цивільного відповідача (підтверджують її наявність, установлюють її форму й вид, ступінь провини тощо); 3) обставини, що є підставою регресних вимог у кримінальному

процесі; 4) обставини, що впливають на визначення виду відповідальності (часткова, солідарна або субсидіарна) [11]. Учений слушно обґрунтовує недоцільність запровадження окремої норми в процесуальному законодавстві, яка визначила б «спеціальний предмет доказування» щодо цивільного позову. Із цього приводу має рацію А.Р. Белкін, указуючи, що сама подія злочину не вичерпує собою предмет доказування, у зв'язку з чим законодавцем обрано достатньо змістовну й універсальну конструкцію норми права [3, с. 5], що, на нашу думку, надає можливість визначити предмет доказування в кожному окремо взятому випадку, незалежно від обставин події, виду та розміру шкоди, особи потерпілого й підозрюваного (обвинуваченого).

М.В. Гузела теж указує на те, що більшість здійснюваних судом першої інстанції дій спрямована водночас і на встановлення характеру й розміру заподіяної злочинної шкоди як необхідного елемента предмета доказування. Крім того, автор зазначає, що збільшення розміру відшкодування шкоди на контрольних стадіях кримінального судочинства, незалежно від способу відшкодування, не порушує принцип заборони «повороту на гірше», оскільки таке відшкодування становитиме для засудженого не додаткове покарання, а лише матеріальну відповідальність за реально завдані збитки, які не потребують додаткового доказування в кримінальному процесі [19, с. 14, 17].

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що думки вчених у визначенні особливостей предмета доказування мають певну поляризованість: одні вчені у своїх дослідженнях обґрунтовують запровадження окремої норми в КПК України, яка чітко регламентувала б предмет доказування щодо цивільного позову, а інші категорично заперечують проти такої новації, обґрунтовуючи свою позицію існуванням у законі універсального предмета доказування щодо кожного злочину, незалежно від його способу вчинення, виду тощо. Остання позиція видається нам більш логічною й такою, що має і свою практичну цінність. Однак системний аналіз положень ст. 91 КПК України та праць учених указав на доцільність доповнення п. 3 ч. 1 ст. 91 КПК України після слів «вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням...» посиленням на обов'язковість встановлення особи, яка повинна бути залучена як цивільний відповідач. Усі інші особливості й обставини предмета доказування щодо цивільного позову, на нашу думку, повністю охоплюються вже наявними положеннями ст. 91 КПК України.

Подальші наукові дослідження інституту цивільного позову у кримінальному судочинстві доцільно здійснити за такими напрямками, як межі предмета доказування цивільного позову, поняття й зміст інституту цивільного позову, функціонування інституту цивільного позову на судовому етапі кримінального провадження тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Арсенев В.Д. Вопросы общей теории судебных доказательств в советском уголовном процессе / В.Д. Арсенев. – М., 1964. – 178 с.
2. Белкин Р.С. Собираание, исследование и оценка доказательств / Р.С. Белкин. – М.: Наука, 1966. – 296 с.
3. Белкин А.Р. Теория доказывания: [научно-методическое пособие] / Р.С. Белкин. – М.: Норма, 1999. – 428 с.
4. Грошевой Ю.М. Сущность судебных доказательств в советском уголовном процессе / Ю.М. Грошевой. – Х.: Вища школа, 1979. – 144 с.
5. Горский Г.Ф. Проблемы доказательств в советском уголовном процессе / Г.Ф. Горский, Л.Д. Кокорев, П.С. Элькин. – Воронеж, 1978. – 303 с.
6. Лупинская П.А. Доказывание в советском уголовном процессе / П.А. Лупинская. – М., 1966. – 93 с.
7. Стахівський С.М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування: [монографія] / С.М. Стахівський. – К., 2005. – 272 с.
8. Михеенко М.М. Доказывание в советском уголовном судопроизводстве / М.М. Михеенко. – К.: Вища школа, 1984. – 132 с.
9. Шейфер С.А. Доказательства и доказывание по уголовным делам: проблемы теории и правового регулирования / С.А. Шейфер. – М.: Норма-М, 2010. – 240 с.
10. Ващук Б.Л. Предмет доказування в цивільному позові у кримінальному процесі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / Б.Л. Ващук; Акад. адвокатури України. – К., 2007. – 23 с.
11. Галимов Т.Р. Субъекты доказывания гражданского иска в российском уголовном судопроизводстве: дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / Т.Р. Галимов. – Ижевск, 2006. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/subekty-dokazyvaniya-grazhdanskogo-iska-v-rossiiskom-ugolovnom-sudoproizvodstve>.
12. Кравченко Н.С. Роль потерпілого (його представника) у доказуванні цивільного позову у кримінальному провадженні / Н.С. Кравченко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». – 2014. – № 10 (1). – Т. 2. – С. 128–131.
13. Нор В.Т. Защита имущественных прав в уголовном судопроизводстве: [монография] / В.Т. Нор. – К.: Выща шк. Главное изд-во, 1989. – 275 с.
14. Рибалка О.В. Проблемні аспекти статусу цивільного відповідача як суб'єкта доказування в кримінальному провадженні / О.В. Рибалка // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». – 2013. – № 6 (3). – Т. 2. – С. 116–118.
15. Славгородских Т.А. Предмет доказывания обстоятельств гражданского иска в российском уголовном судопроизводстве: дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / Т.А. Славгородских. – Оренбург, 2003. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/predmet-dokazyvaniya-obstoyatelstv-grazhdanskogo-iska-v-rossiiskom-ugolovnom-sudoproizvodstv>.
16. Финогенов А.Г. Предмет доказывания при производстве по гражданскому иску в уголовном процессе: дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / А.Г. Финогенов. – Краснодар, 1998. – 176 с.
17. Клименко Я.О. Цивільний позов як одна із форм забезпечення слідчим відшкодування шкоди, завданої злочином: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / Я.О. Клименко; Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2003. – 18 с.
18. Мала О.Р. Доказування підстав та розміру цивільного позову як обов'язок прокурора під час провадження по кримінальній справі / О.Р. Мала // Вісник Запорізького національного університету. Серія «Юридичні науки». – 2010. – № 4. – С. 216–220.
19. Гузела М.В. Відшкодування заподіяної злочинною шкоди за ініціативою суду в кримінальному судочинстві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / М.В. Гузела; Львів. держ. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 1999. – 18 с.